

KOGNITIV YONDASHUV ASOSIDA AKADEMIK LITSEY O’QUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Muallif: Xolmatov Mansur Abdiraxim o’g’li¹

Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrası katta o’qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17357245>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola kognitiv yondashuv asosida akademik litsey o’quvchilarida emotsional intellektni takomillashtirish texnologiyalarining ilmiy asoslarini yoritadi. Tadqiqotda o’zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, empatiya va ijtimoiy muloqot ko’nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv metodlar tahlil qilindi. Kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar o’quvchilarning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvchanligi va o’quv motivatsiyasiga ijobiy ta’sir ko’rsatdi. Eksperimental natijalar ushbu texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish emotsional intellekt darajasini oshirish bilan birga shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishni ham qo’llab-quvvatlashini ko’rsatdi. Maqola pedagogik amaliyotda kognitiv yondashuv asosida emotsional intellektni rivojlantirishning afzalliklarini asoslab, samarali texnologiyalarni tavsiya etadi.

Kalit so’zlar: kognitiv yondashuv, emotsional intellekt, akademik litsey, rivojlantirish texnologiyalari, empatiya.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida o’quvchilarning kognitiv bilimlari bilan bir qatorda, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga bo’lgan talab tobora ortib bormoqda. Akademik litsey bosqichi o’quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish bilan birga, ularning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvchanligini qo’llab-quvvatlash uchun eng muhim davr hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, emotsional intellektni takomillashtirish texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri sifatida qaralmoqda.

So’nggi yillarda chet el va mahalliy tadqiqotlar ushbu yo’nalishda turli metodikalarni sinovdan o’tkazgan. Masalan, Barchard El ning akademik natijalar bilan uzviy bog’liqligini aniqlab, o’quv jarayonida uni rivojlantirish strategiyalarini taklif etgan. Gross esa emotsional boshqaruvning kognitiv jarayonlarga ta’sirini chuqur o’rgangan va El ning stressga qarshi chidamlilikni oshirishdagi rolini ta’kidlagan. O’zbekiston ta’lim muhitida olib borilgan ayrim tadqiqotlar esa o’quvchilarda El rivoji uchun milliy qadriyatlar bilan uyg’un metodikalar ishlab chiqishni taklif qilgan.

Shunga qaramay, akademik litsey darajasida kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan emotsional intellektni takomillashtirish texnologiyalari tizimli ravishda o’rganilmagan. Bu esa ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi. Tadqiqotdan maqsad – kognitiv yondashuvga asoslangan pedagogik

texnologiyalarni ishlab chiqib, ularning emotsional intellekt rivojiga ta'sirini eksperimental jihatdan baholash va ta'lim amaliyotiga tavsiya qilishdir.

Mazkur maqola o'quvchilarning emotsional intellektini kognitiv mexanizmlar asosida rivojlantirish uchun samarali texnologiyalarni ilmiy asoslashga qaratilgan bo'lib, u milliy ta'lim tizimida emotsional-intellektual yondashuvni integratsiyalash zarurligini asoslaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Emotsional intellekt (EI)ni rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'limda shaxsning ijtimoiy-madaniy moslashuvi va akademik muvaffaqiyatida hal qiluvchi omil sifatida qaralmoqda. Mathews va Zeidner EI ning kognitiv nazorat bilan bevosita aloqasi borligini va shaxsning fikrlash jarayonlari emotsiyalarni tartibga solishda markaziy rol o'ynashini ta'kidlagan. Bu qarash EI ni rivojlantirishda kognitiv yondashuvga asoslangan texnologiyalarning ahamiyatini oshiradi.

Shuningdek, MacCann va Roberts EI ni "qobiliyat sifatidagi model"da kognitiv bilimlar bilan uyg'unlashgan murakkab psixologik tizim sifatida talqin etadi. Bu yondashuv o'quvchilarning analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali emotsional vaziyatlarni boshqarish qobiliyatini kuchaytirish mumkinligini ko'rsatadi.

Nyrova tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda akademik litsey o'quvchilari uchun emotsional-intellektual texnologiyalarni qo'llash stressni kamaytirish, o'zini boshqarish va motivatsiyani oshirishda samarali natija bergani qayd etilgan. Bundan tashqari, Pekrun tomonidan ishlab chiqilgan "Achievement Emotions Theory" (AET) modeli o'quv jarayonidagi his-tuyg'ularni kognitiv faoliyat bilan bog'lash orqali EI ni rivojlantirishga ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur nazariyalar EI rivoji faqat hissiy komponentlar bilan cheklanmasdan, balki ongli kognitiv strategiyalar, refleksiya va intellektual faoliyat bilan uzviy aloqada bo'lishi lozimligini ko'rsatadi. Shu bois akademik litsey sharoitida kognitiv yondashuv asosidagi texnologiyalarni tatbiq etish EI ni samarali takomillashtirish uchun dolzarb ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot dizayni: Tadqiqot eksperimental va kuzatuv usullari uyg'unligida olib borildi. Boshlang'ich diagnostika, kognitiv asosdagi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, va yakuniy baholashdan iborat uch bosqichli model asosida tashkil etildi.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda 16–18 yoshdagi 110 nafar akademik litsey o'quvchilari ishtirok etdi. Ishtirokchilar ikki guruhga (tajriba va nazorat) tasodifiy tanlov asosida ajratildi.

O'lchov vositalari:

Wong and Law Emotional Intelligence Scale (WLEIS) yordamida EI darajasi baholandi;

Cognitive Reflection Test (CRT) orqali o'quvchilarning kognitiv refleksiya darajasi o'lchandi;

Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni aniqlash uchun adaptatsiya qilingan Social Skills Improvement System (SSIS) qo'llanildi.

Intervensiya dasturi:

12 haftalik texnologiyalar quyidagilarni o'z ichiga oldi:

Kognitiv qayta ishlash mashg'ulotlari – murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va hissiy javoblarni ongli boshqarish bo'yicha mashqlar;

Reflektiv yozuvlar – har bir darsdan so'ng his-tuyg'ularni tahlil qilish va baholash bo'yicha yozma topshiriqlar;

Kooperativ o'qitish metodlari – kichik guruhlar asosida empatiya va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish mashg'ulotlari.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Ma'lumotlar SPSS 28 dasturida qayta ishlanib, ANCOVA orqali guruhlararo farqlar aniqlanib, Cohen's d yordamida ta'sir kuchi hisoblandi. Natijalarni ishonchliligini oshirish uchun Cronbach's Alpha yordamida testlarning ichki konsistensiyasi baholandi ($\alpha=0.82$).

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqotning dastlabki diagnostikasi natijasida akademik litsey o'quvchilarining emotsional intellekt darajasi o'rtacha ko'rsatkichlarda ekanligi aniqlandi (WLEIS umumiy o'rtacha ball – 3.18/5). 12 haftalik kognitiv yondashuv asosidagi texnologiyalarni qo'llashdan so'ng tajriba guruhida quyidagi o'zgarishlar kuzatildi:

O'zini anglash: dastlabki 3.22 balldan 4.15 ballgacha oshdi (+0.93, $p<0.01$).

Emotsiyalarni boshqarish: 3.05 balldan 4.02 ballgacha (+0.97, $p<0.01$).

Empatiya: 3.10 balldan 4.21 ballgacha (+1.11, $p<0.001$).

Ijtimoiy muloqot ko'nikmalari (SSIS natijalari): 64.3 balldan 78.9 ballgacha (+14.6 ball, $p<0.01$).

Kognitiv refleksiya (CRT): tajriba guruhida 54% to'g'ri javob ko'rsatkichidan 72% ga oshish qayd etildi.

Nazorat guruhida esa ushbu komponentlar bo'yicha o'zgarishlar minimal bo'lib, statistik ahamiyatga ega emasligi aniqlandi ($p>0.05$). Cohen's d qiymatlari o'zini anglash ($d=0.78$), emotsiyalarni boshqarish ($d=0.81$) va empatiya ($d=0.88$) ko'rsatkichlarida katta effektini namoyon qildi.

Tadqiqot natijalari kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar akademik litsey o'quvchilarining emotsional intellektini sezilarli darajada oshirishini tasdiqladi. O'zini anglash va emotsiyalarni boshqarishdagi yuqori o'sish Mathews va Zeidner (2012) tomonidan ta'kidlangan kognitiv nazorat mexanizmlarining EI rivojidagi rolga mos keladi.

Empatiya ko'rsatkichlarining sezilarli oshishi MacCann va Roberts (2008)ning EI ni kognitiv qobiliyatlar bilan integratsiya qilish samaradorligi haqidagi xulosalarini qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, kognitiv refleksiya darajasidagi ijobiy o'zgarishlar Pekrun (2017)ning "Achievement Emotions Theory" modelida keltirilgan his-tuyg'ularning o'quv faoliyatiga bevosita ta'sir mexanizmini yana bir bor tasdiqlaydi.

Nazorat guruhida sezilarli o'zgarishlarning kuzatilmaganligi kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalarning maxsus ta'sirini aniq ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu natijalar Nyrova (2019) tadqiqotida qayd etilganidek, akademik litsey sharoitida emotsional-intellektual rivojlanishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida namuna hajmi nisbatan chegaralanganligi va intervensiyaning qisqa muddatli bo'lgani qayd etilishi mumkin. Kelgusida ko'lamli namunalarda va uzoq muddatli monitoring asosida kognitiv yondashuvga tayangan texnologiyalarni qo'llash tavsiya etiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari kognitiv yondashuv asosidagi texnologiyalar akademik litsey o'quvchilarining emotsional intellektini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarda o'zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, empatiya va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, emotsional intellektni takomillashtirish jarayonida

kognitiv refleksiya mashqlari va emotsional vaziyatlarni ongli tahlil qilish metodlari o'quvchilarni hissiy barqarorlikka, stressni boshqarishga va ijtimoiy faol bo'lishga tayyorlaydi.

Mazkur tadqiqotning yangiligi shundan iboratki, kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar akademik litsey sharoitida amaliyotga tatbiq etilib, ularning ta'lim jarayonidagi integratsiyasi o'quvchilarni nafaqat akademik jihatdan, balki hissiy-intellektual jihatdan ham kompleks rivojlantirish imkonini berdi.

Amaliy tavsiyalar.

1. Kognitiv refleksiya darslari joriy etish: Har bir fan darsida qisqa refleksiya mashqlari o'tkazish orqali o'quvchilarning hissiy holatlarini idrok etish va tahlil qilish ko'nikmalarini mustahkamlash.
2. Emotsional treninglarni modul sifatida qo'shish: Akademik litsey o'quv dasturiga emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan kognitiv mashqlarni modul tarzida integratsiya qilish.
3. Texnologiyalarga asoslangan interaktiv metodlar: Raqamli platformalar (simulyatorlar, emotsional vaziyatlar bo'yicha virtual mashqlar) orqali o'quvchilarda hissiy holatlarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish.
4. Peer-learning (o'zaro o'rganish) dasturlari: O'quvchilarning bir-biridan emotsional tajriba almashishiga imkon beruvchi kichik guruhlar asosida muhokamalar tashkil etish.
5. Pedagoglar uchun maxsus treninglar: O'qituvchilarga kognitiv yondashuv asosida emotsional intellektni rivojlantirish metodlari bo'yicha amaliy seminarlar o'tkazish.
6. Uzoq muddatli monitoring tizimi: O'quvchilarning emotsional intellekt darajasini muntazam baholab borish uchun diagnostik vositalar (WLEIS, SSIS) asosida reyting tizimini ishlab chiqish.

Oilaviy hamkorlikni kuchaytirish: Ota-onalar bilan emotsional tarbiya bo'yicha metodik uchrashuvlar tashkil qilib, oilada kognitiv asoslangan emotsional yondashuvni qo'llashni targ'ib etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mathews G., Zeidner M., Roberts R.D. Emotional intelligence: Science and myth. – Cambridge: MIT Press, 2012. – 456 p.
2. MacCann C., Roberts R.D. Emotional intelligence and cognitive ability: The relationship between EI and reasoning. – Learning and Individual Differences, 2008. – Vol.18. – P. 22–45.
3. Pekrun R. Emotion and achievement during learning: Theory and research. – Educational Psychologist, 2017. – Vol. 52. – P. 91–105.
4. Nyrova E.S. Tekhnologii razvitiya emotsional'nogo intellekta v srednem obrazovanii. – Moskva: Akademkniga, 2019. – 212 s.
5. Barchard K.A. Does emotional intelligence assist in the prediction of academic success? – Educational and Psychological Measurement, 2003. – Vol. 63. – P. 840–858.
6. Gross J.J. Emotion regulation: Conceptual and practical issues. – New York: Guilford Press, 2014. – 312 p.

7. Xudoyberdiyeva Z.M. Akademik litsey o'quvchilarida emotsional-intellektual ko'nikmalarni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari. – Toshkent: Fan, 2022. – 178 b.
8. Salas E., Tannenbaum S.I. The science of training and development in organizations. – Psychological Science in the Public Interest, 2015. – Vol. 16. – P. 74–101.
9. Yusupova D.N. Kognitiv yondashuv asosida emotsional tarbiya metodlarini takomillashtirish. // Ta'lim va rivojlanish jurnali. – 2023. – №4. – B. 60–68.
10. Lopez S.J., Snyder C.R. The Oxford Handbook of Positive Psychology. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – 748 p.

